

EPISTEMOLOGIE ȘI PRAGMATISM LA RICHARD RORTY ȘI THOMAS KUHN

HENRIETA ANIȘOARA ȘERBAN

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract. In pragmatism the status of truth is changed. Although the truth still remains the ultimate goal of the epistemological approach, pragmatism nuances the distancing from the notion of absolute and definitive truth. The central relation becomes that of epistemic truth established as the sum of true beliefs, grounded in justified beliefs. A brief foray into the major contributions to the formation of American pragmatism is necessary to provide a background and foundation for highlighting the pragmatism of Richard Rorty and Thomas Kuhn. We start from the founding figure, Charles Sanders Peirce, a logician, who imposes pragmatism (“pragmaticism”) in the context of a dual general theory, of “good thinking”. and of “signs”. From the perspective of Rorty-Kuhn, science is seen in project and in progress, it is inscribed in human culture and it is subject to change. This change is captured by the histories of science but sometimes also by scientific textbooks, following discontinuities of vision, theory and methodology-technology changes, “revolutions” that follow each other and that modify or eliminate, in time, each paradigm of interpretation and investigation that dominated previously. At a quick glance this aspect seems to imply a weakening of the objective status of science. In fact, it only emphasizes the historicity of science, the contingency and contextuality of scientific endeavour no different than any human activity. Both scientific rationality and the norms that establish scientific legitimacy are contextual and depend on the historical context, as conceived by epistemological behaviourism.

Keywords: pragmatism, status of truth, Richard Rorty, Thomas Kuhn, science as culture.

UN ALT STATUT AL ADEVĂRULUI

În pragmatism se modifică statutul adevărului. Deși adevărul rămâne în continuare scopul final al demersului epistemologic, pragmatismul nuancează distanțarea de noțiunea de adevăr absolut și definitiv. Relația centrală devine aceea dintre adevărul epistemic stabilit ca sumă de încredințări adevărate, întemeiate pe încredințări justificate.

DOI: 10.59277/SETV.2024.10.02

O scurtă incursiune în contribuțiile majore la constituirea pragmatismului american este necesară pentru constituirea unui fundal și fundament pentru evidențierea pragmatismului lui Richard Rorty și Thomas Kuhn. Pornim de la figura întemeietoare, Charles Sanders Peirce, un logician, care impune pragmatismul (pragmaticismul) în contextul unei teorii generale duale, „a bunei gândiri”¹ și a semnelor². Rolul gândirii științifice este stabilit ca sursă a încredințării adevărate („true beliefs”). Teoria peirceană a semnelor este relevantă pentru gândirea bună și cunoașterea tocmai pentru că este și comunicațională corelând instanțele cunoașterii: pe de o parte, ceea ce este de interpretat, fie gândirea, fie cuvântul, fie obiectul (fie toate acestea, într-o primă corelație), cu interpretul și, pe de altă parte, cu rezultatul interpretării. Toate acestea au statut de semne. Relaționalitatea triadică și referențialitatea sunt concepte fundamentale ale logicii, „semeioticii” (o teorie a semnelor, o logică a semnelor și propriul idealism scotic, de la Duns Scotus, nu de la Ferdinand de Saussure) și „pragmaticismului” lui Peirce. Pentru Peirce, o idee clară este definită ca fiind una care este atât de profund înțeleasă încât va fi recunoscută pretutindeni și niciodată confundată. Dacă nu este clară în acest sens, atunci acea idee rămâne la statutul de idee obscură, spune Peirce. Dar claritatea ar trebuie să se deosebească și de acel sentiment obscur de stăpânire a unei cunoștințe, a unei idei, deși familiaritatea unei idei reprezintă un statut extrem de apropiat de acela de claritate a acelei idei. Familiaritatea este de aceea complementată de *distincție*, adică, i se poate da o definiție precisă, în termeni abstracti. Dar nu este suficient. Reconstruind filosofia, Descartes, prin scepticism și îndoială a negat autoritatea ca sursă supremă a adevărului și a trecut de la metoda autorității la metoda priorității principiilor întemeietoare conducând la idei adevărate și clare prin demers rațional. De la Descartes avem cerința ideilor clare. Conștiința de sine prin raționalitate furniza adevărul, dacă erau idei clare și distincte (redate fără ambiguități, redade precis). Leibniz a continuat demersul lui Descartes, totuși într-un mod diferit. A redus principiile întemeietoare la clasa principiilor non-contradictorii și clasa principiilor rațiunii suficiente. Mentea prelucrează cunoașterea și o produce dacă este alimentată cu fapte observate. Dar propozițiile „evidente” trebuie totuși puse la îndoială. Astfel, definițiile abstracte au jucat un rol important în filosofia sa, iar „distincția” provenea din înțelegerea clară a tuturor elementelor cuprinse în definiție. Ideile clare însemnau (sentimentul de) familiaritate și bună definire.

¹ Vezi lucrarea lui Charles Sanders Peirce din 1878, „How to Make Our Ideas Clear,” in *Popular Science Monthly*, Vol. 12, January 1878, pp. 286–302 (<https://www.gornahoor.net/library/HowToMakeOurIdeasClear.pdf>). Patricia Ann Turrissi (ed., introduction and commentary), Charles Sanders Peirce, *Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: the 1903 Harvard Lectures on Pragmatism*, State University of New York Press, Albany, New York, 1997.

² Charles Morris, *The Foundations of the Theory of Signs*, Chicago University Press, Chicago, 1938, p. 6.

Pentru Peirce însă acestea nu sunt de ajuns, căci definiția poate fi tot o capcană a autorității („o bogată mlaștină de concepții”) și trebuie să fim „stăpânii propriilor semnificații”. O singură idee neclară, o singură formulă fără sens va bloca „nutriția creierului”. Sub un microscop mental, *îndoiala și credința* (încredințarea) încep orice investigație și rezolvarea acesteia. Îndoiala stimulează mintea pentru a acționa, atunci când se ajunge la o siguranță cu privire la ceea ce am gândit, la o încredințare, la o credință. „Esența credinței este stabilirea unui obicei; iar diferite convingeri se disting prin diferite moduri de acțiune la care dau naștere”³, spune Peirce. Dacă convingerile nu diferă și răspund aceleiași îndoieli, generează aceeași regulă de acțiune, iar diferențele interpretative intervenite în conștientizarea lor nu le va face să fie considerate diferite. Gândul este o *acțiune generată de un obicei* și care constă într-o *relație*. Semnificația gândirii este dată de obiceiurile pe care le produce; adică produce efecte. Atunci regula pentru clarificarea suplimentară a ideilor este aceea de a analiza efectele consecințelor practice ale obiectelor concepțiilor noastre.

Altfel spus, C.S. Peirce propune un mecanism, o metodologie și o concepție epistemologică de a ne „face ideile clare” clarificând un semn prin alte semne, ca într-un proces de traducere⁴. C.S. Peirce observa cu mare finețe „speranța” („convingerea”, „opinia”, „încredințarea”), care îi animă pe toți adepții științei, că procesele de investigație epistemologică, continuate și „împinse” suficient de departe, vor aduce o soluție sigură pentru fiecare și oricare întrebare a cercetării. Doar că metodele sunt multiple. Un savant poate investiga viteza luminii studiind tranzitul planetei Venus și aberația stelelor; sau prin opozițiile lui Marte și eclipsele lui sateliții lui Jupiter; sau prin metoda lui Fizeau; altul, prin metoda lui Léon Foucault, de fapt metoda fiind astăzi numită Fizeau-Foucault; ori folosind mișcările curbilor lui Lissajoux; ori prin metode diverse de comparare a măsurilor de electricitate statică și dinamică. „Speranța” la care se referă C.S. Peirce (și care aduce în abordarea investigației științifice un element dintr-o zonă a psihologiei, dispoziției culturale și a stărilor mentale – vezi și acea „speranță” pomenită anterior) ar fi aceea că, deși inițial ar putea avea rezultate diferite, prin rafinare metodologică (astăzi, putem zice, și tehnologică) s-ar obține mai întâi rezultate convergente și apoi, posibil, identice.

Minți diferite cu viziuni diferite ar ajunge, conform „speranței” (de factură iluzorie, nepragmatistă), purtate de procesul investigației, la o concluzie unică. Punctul de vedere inițial ca selecția faptelor studiate, „înclinarea naturală a minții” de a gândi și de a interpreta cumva specific și diferit de alte minți, nu ar trebui să poată deraia procesul de investigație de la rezultatul corect, la care ar trebui să se ajungă inexorabil deoarece este adevărul și realitatea. Din perspectivă pragmatistă,

³ Ch.S. Peirce „How to Make Our Ideas Clear” (<https://www.gornahoor.net/library/HowToMakeOurIdeasClear.pdf>).

⁴ Henrieta Șerban, *Neopragmatism și postliberalism. Un Weltanschauung contemporan*, ediție bilingvă română-engleză, București, Editura IȘPRI, 2021.

dacă „gândim mai clar”, până la urmă, ceea ce obținem este (doar) opinia acceptată la finalul unei etape de către toți cei care investighează un obiect (asupra reprezentării căruia se cade de acord). Ar trebui să observăm că ceea ce avem prin procesul de investigație, din perspectiva lui C. S. Peirce, este nimic altceva decât o paradigmă kuhniană (un context care prezintă siguranță, încredere pentru teoretizare, investigare, rezolvare de probleme și verificarea rezolvărilor propuse).

Așa cum evidențiază și alți interpreți⁵, considerând ce efecte și ce repercusiuni practice poate genera obiectul concepției noastre, ne constituim o concepție completă despre obiect. Dacă descriem un obiect O, a spune, după un exemplu dat de Peirce, că O este dur înseamnă că, dacă operația de zgâriere a obiectului O ar fi efectuată, O nu ar fi zgâriat de majoritatea celorlalte obiecte (substanțe). Se obține astfel „claritate sporită” sau „cunoaștere științifică”. Potrivit lui Peirce, a spune că o credință este adevărată înseamnă a spune că, dacă o anumită operațiune face obiectul unei cercetări științifice continue de către comunitatea de cercetători (o altă apropiere de concepția lui Thomas Kuhn și de conceptul kuhnian de „colegii invizibile”), consimțământul față de o opinie („încredințare”) crescând și, implicit, „disidența” (vezi și Richard Rorty) scăzând „pe termen lung nedefinit”⁶. De asemenea, Peirce propune conceptul unei comunități de utilizatori de semne și de investigatori cu relevanță socială și morală (cu confluente identificabile la Rorty și la Kuhn); ca în modelarea democrației în general și a democrației raționale în special, această comunitate interpretativă (demosul poate fi considerat o comunitate de interpreți de semne) furnizează cunoaștere relevantă vitală și din punct de vedere democratic (o apropiere de concepția epistemologică a lui Rorty, o concepție cu valențe culturale și politice, precum și de concepția lui Kuhn sub anumite aspecte, după cum vom vedea în cele ce urmează).

Astfel, de la întemeierea acestei direcții filosofice, în pragmatism, valențele semiotice, sociale, educaționale ale filosofiei devin de asemenea centrale demersului propriu-zis științific, ceea ce este extrem de semnificativ pentru epistemologia și, în general, pentru filosofia lui Richard Rorty, precum și pentru Thomas Kuhn, mai ales sub aspectul „uceniciei” paradigmatică⁷. Pentru filosofii pragmatisti cunoașterea și epistemologia nu mai reprezintă magistrale pentru o „filosofie de elită”, ceea ce pentru noi nu înseamnă neapărat că importanța lor teoretică ar fi menită să dispară.

Charles S. Peirce propune „maxima pragmatică” care indică faptul că semnificațiile ipotezelor filosofice se pot clarifica numai prin corelație cu practica și, mai precis, cu consecințele practice pe care le produc. Numai că această „practică” nu se mai reduce la empirism, ci îi depășește mult cadrele, accentul

⁵ H.S. Thayer (ed.), *Pragmatism: The Classic Writings*, Hackett Publishing Company, New York, 1982.

⁶ V. și John Dewey, „The Pragmatism of Peirce”, in *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 13, No. 26, Dec. 21, 1916, pp. 709–715 (<https://www.jstor.org/stable/2012320>).

⁷ Paul Cobley (ed.), *Routledge Companion to Semiotics*, Routledge, Londra, New York, 2010, *passim*.

căzând pe limbaj, explicație (avem în pragmatism contribuții epistemologice prin teoria semnelor, vocabulare, taxonomii, descriere și redescoperire a unui *Gestalt*, cu conturarea unui *Weltanschauung* clarificator, funcționând atât ca produs epistemic, cât și ca un context clarificator pentru demersul de cunoaștere științifică) și verifiționism. Pentru a gândi clar trebuie să fim stăpânii propriilor noastre semnificații, să avem proprietatea termenilor, să ne clarificăm termenii, cum insistă filosofii în debutul oricărei argumentații sau schimb de idei.

Așa cum arătam și în lucrarea *Neopragmatism și postliberalism. Un Weltanschauung contemporan*⁸, pragmatismul poate fi definit ca o filosofie acțională. Aceasta valorifică raționalismul în planul vieții cotidiene, însă îl asociază mai recent, în neopragmatism (la Richard Rorty, spre exemplu), cu o problematică a contingentei, dar și a responsabilității (față de sine și față de ceilalți). Cunoașterea științifică constituie cultura științifică, care stă alături de cultura democratică și de o cultură a responsabilității (în primul rând față de sine, dar, în mod original, o responsabilitate care este pe același plan și față de ceilalți, deși este „în primul rând față de sine”) în cadrul uneia și aceleiași culturi umane democratice.

În capitolul „What Pragmatism Means”⁹, W. James reafirmă pragmatismul ca un tip de empirism deopotrivă radical și mai puțin problematic decât empirismul. Pragmatistul respinge obiceiurile filosofice proaste cum ar fi abstracțiunile, principiile fixe, sistemele închise și pretensele origini absolute ale acestora. Alegând concretul și adecvarea faptelor, acțiunea și puterea, iată că pragmatistul este un tip de empirist mai radical. Pragmatistul alege deschiderea și posibilitățile naturii, împotriva dogmelor, artificialității și pretenției de a avea drept finalitate adevărul. Totodată, pragmatistul nu își propune rezultate speciale, ci urmează o altă metodă care să înlăture ultra-raționalismul din filosofie, cam în același fel cum se petrece înlăturarea curteanului din republică și a preotului montan în zonele protestante. Avem în acest mod de a pune problema o apropiere remarcabilă de poziția lui Thomas Kuhn.

În viziunea lui James, știința și metafizica vor merge mână în mână, doar că va fi o altfel de metafizică, fără cuvinte magice privilegiate care să numească principiul universului invocând astfel puterea universului însuși („Dumnezeu”, „materie”, „rațiune”, „absolut”, „energie”). În metoda pragmatică, fiecare cuvânt are o valoare de întrebuintare validată de fluxul experienței proprii. Termenii folosiți nu mai sunt propriu-zis soluții, cât sunt un program de lucru și, mai mult decât atât, termenii cunoașterii devin și o indicație pentru modul în care realitățile se pot schimba. Ca urmare, „[t]eoriile devin instrumente și nu răspunsuri la

⁸ Henrieta Șerban, *Neopragmatism și postliberalism. Un Weltanschauung contemporan*, ed. cit.

⁹ William James, „Lecture II. What pragmatism means”, in *Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Harvard University Press, 1907, disponibil la https://www.gutenberg.org/files/5116/5116-h/5116-h.htm#link2H_4_0004, accesat martie 2023, octombrie 2024. În preambulul lucrării, William James precizează că opera sa se bazează pe John Dewey's *Studies in Logical Theory*, pe articolele lui Dewey din the *Philosophical Review*, vol. XV, *Mind*, vol. XV, *Journal of Philosophy*, vol. IV, precum și pe F.C.S. Schiller, *Studies in Humanism*. Așadar, cele două coordonate principale ale filosofiei lui William James sunt pragmatismul și umanismul.

enigme, pe care să ne putem baza”¹⁰. Teoriile se „dezțepenesc” („unstiffen”) și devin funcționale.

Pragmatismul este astfel în acord cu nominalismul în privința apelului consecvent la particular, cu utilitarismul în ceea ce privește evidențierea aspectelor practice, cu pozitivismul în refuzul soluțiilor verbale, al întrebărilor inutile și al abstracțiilor metafizice. Ca și acestea, spune James, pragmatismul este o tendință antiintelectualistă. Respingând raționalismul și ca pretenție, și ca metodă, pragmatismul nu are dogme și doctrine și traversează cu deplină deschidere teoriile existente (științifice, metafizice ori religioase). Pragmatismul nu se mai uită către primele principii, categorii și presupuse lucruri necesare, ci înspre ultimele lucruri, către roadele gândirii, către consecințe și fapte. În fine, pragmatismul va fi și un termen asociat pentru o anumită teorie a adevărului, spune James. Deși continuă identificând discutabil logica științifică cu logica inductivă, de identificare a uniformităților care devin legitați. Doar că perspectiva pragmatistă nu concepe legitați finale, ci doar, să le spunem așa, legitați de lucru, care vor avea de confruntat formulări concurente, deoarece „nicio teorie nu este în mod absolut transcrierea realității”, după cum spune James, sau „nu este o oglindire a naturii”, după cum spune Rorty, sau nicio paradigmă nu trebuie gândită ca definitivă, fiind doar o „matrice disciplinară”, după cum spune Thomas Kuhn.

Revenind la James, legile științifice identificate sunt numai niște aproximații și în această convingere stă luciditatea pragmatistului. Legile sunt așadar aproximații utile și funcționale, „care rezumă fapte mai vechi și conduc la fapte noi”. Sunt numai „stenografie conceptuală”, terminologie omenească („a man-made language”, în consonanță cu „vocabularul” la Rorty și lexiconul asociat „matricei disciplinare” la Thomas Kuhn¹¹).

Adevărul în cultură ca și în știință înseamnă că și ideile sunt parte din experiență și sunt adevărate dacă funcționează satisfăcător atunci când relaționăm în baza acestora cu alte părți din experiență. Avem o teorie instrumentală a adevărului.

Cu un debut în secolul al XIX-lea, pragmatismul promovează în secolul nostru, al XXI-lea, o combinație specifică de failibilism („fallibilism” în limba engleză) și intelectualism urmată de rolul de a pune în perspectivă adevărul, ca adevăr contextualizat și nu ca adevăr absolut.

John Dewey¹² arată că, în timp ce termenul „pragmatism” a fost introdus de William James, principiul pragmatismului a fost introdus de Charles S. Peirce,

¹⁰ *Ibid.* În majuscule în original.

¹¹ Vezi și Henrieta Șerban, „Funcția epistemologică a conceptualizării, descrierii și vocabularului la R. Rorty și Th. Kuhn”, joi 11 aprilie 2024, prelegere la Seminariile I.F.P.A.R.; Henrieta Șerban, „Funcția epistemologică a descrierii și vocabularului la R. Rorty și Th. Kuhn”, prezentare la Grupul pentru Cercetări Interdisciplinare asociat DLMFS, Academia Română, 14 decembrie 2023.

¹² Valorificăm un text important pentru descrierea gândirii pragmatiste, în care John Dewey își descrie propriul demers în raportare la Charles S. Peirce și la William James. John Dewey, „The Pragmatism of Peirce”, *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 13, No. 26, Dec. 21, 1916, pp. 709–715. <https://www.jstor.org/stable/2012320>.

ambii fiind corifei ai curentului filosofic. În demersul său de a clarifica ideile, Peirce observă că, pentru cei care lucrează în laboratoare, obiceiurile minții sunt modelate de practica experimentală într-o măsură mult mai mare decât pot aceștia realiza. De aici, el ajunge să afirme că o concepție, definită ca „rostul rațional al unui cuvânt”, constă exclusiv în influența sa asupra (conduitei) vieții; dar ceea ce nu rezultă din experiment nu poate avea un impact direct asupra conduitei vieții. Ca urmare, definind toate fenomenele experimentale imaginabile care ar angaja confirmarea sau infirmarea conceptului, vom ajunge la definirea completă a acestuia. Acesta este demersul pragmatist peircean. Pentru cei care încă gândesc în termeni kantieni, Peirce precizează că practicalismul kantian și pragmatismul sunt foarte diferite, astfel încât, din moment ce (în mod foarte clar) nimic din ceea ce ar putea să nu rezulte din experiment nu poate avea vreo legătură directă asupra comportamentului. De aici decurge că, dacă cineva poate defini cu exactitate toate fenomenele experimentale imaginabile pe care afirmarea sau negarea unui concept le-ar putea implica, o singură voință are aici o definiție completă a conceptului, care nu ar putea implica desigur nimic mai mult. Această doctrină a fost denumită de Peirce pragmaticism. Dar, în opinia noastră, importanța deosebită pe care o are această sumă de fenomene experimentale (care trebuie înțelese și ca experimentabile) pentru definirea clară a conceptului înseamnă și o evidențiere a importanței contextualității pentru clarificarea conceptuală, nu sau nu doar a identificării legităților. Scopul uman asociat cercetării, și nu doar raționalitatea cercetării, devine, de asemenea, un aspect esențial.

Ca și Kant, Peirce ține la separarea legilor moralității de îndemânarea și abilitățile implicate de practica științifică, acestea fiind despre o tehnică sau alta, fiind un tip de artă de conduită de prudență chiar, care au de-a face cu lucrul bine făcut și starea bună a lucrurilor. Acestea sunt dependente de un sens clar și sunt denumite pragmatică, termen înțeles mai aproape de sensul din lingvistică. Pragmatica lui Peirce era întemeiată pe o logică a sensurilor și semnificațiilor termenilor, propozițiilor, într-o interrelaționare care include interpretul, constituind o „teorie practică a adevărului”, căreia dorește să-i asocieze termenul de „pragmaticism” pentru a evidenția specificul său original de preocupare pentru sens, nu doar pentru consecințele practice la modul general.

De fapt, Charles S. Peirce era mult mai aproape de ceilalți pragmatişti decât considera. William James arăta că semnificația efectivă a oricărui enunț filosofic poate fi tocmai consecința sa particulară în experiența practică viitoare (pasivă sau activă). Peirce pune accentul pe practică și pe general, iar James pe particular, pe caracterul precis, o traducere explicativă a sensului și, de aici, avem și o orientare către viitor, către consecințe în viitor. Având o concepție teleologică despre minte, concepte precum valoare, merit și satisfacție își găsesc un loc central în filosofia sa, alături de o interpretare a adevărului și semnificației ca tipuri de valoare, adevărul fiind „ceea ce se dovedește bun pentru ce se crede”, adică pentru încredințările științifice. Metoda sa pragmatică abordează funcțiile pe care le îndeplinesc ideile, influența lor în stabilirea unei „mentalități”, a unui mod de gândire pragmatic,

adică, acela care sprijină oamenii în stabilirea unor „relații satisfăcătoare cu împrejurimile”, adică a unor relații contextuale, convenționale chiar în anumite cazuri. În *The Will to Believe* face o pledoarie pentru dreptul de a susține credințe metafizice despre aspecte eterne, perfecte, personale ale universului în baza beneficiilor psihologice și a celor morale. Avem o concepție funcțională despre adevăr la William James, ideile fiind adevărate dacă merită să fie urmate¹³.

John Dewey este un pragmatist care se eliberează de influența idealismului hegelian și își reformulează pozițiile prin raportare la James și Mead. Dewey construiește de asemenea un instrumentalism, ca și James o construcție coerentistă care valorifică și versiunea logicistă de pragmatism și pe cea umanistă, cu rezultate și pe direcția unui pragmatism social și a unei filosofii a educației sociale pentru democrație, care va fi de asemenea valorificată de Richard Rorty.

Pragmatismul lui Dewey abordează metoda pragmatismului ca pe „consecvențe determinate ale viitoarelor consecințe”. În lucrarea sa din 1938, *Logic: The Theory of Inquiry*, logica este „o investigație a investigației”, iar cunoașterea nu este exclusiv un act al rațiunii, deoarece rațiunea nu poate fi separată de emoție. Orice investigație începe cu (1) sentimentul că ceva este în neregulă, o îndoială unică și particulară, care persistă și orientează fazele următoare; (2) formularea problemei; (3) construirea ipotezei; (4) raționamentele și semnificațiile implicate de ipoteză, precum și posibilele contradicții; uneori, se revine la o fază anterioară; (5) se evaluează și testează ipoteza. Acest demers inteligent este văzut integrativ ca demers cultural evaluativ, relevant ca paradigmă a acțiunii morale și ca paradigmă etică a acțiunii necesare pentru a răspunde satisfăcător unei situații. Căutarea semnificației este o căutare de tip instrumental a unui adevăr, o investigație necesară, căci este chemată să fie semnificație precisă între denumiri date unor căi ale binelui și unor dorințe conflictuale. Binele unei situații rezultă din defectul descoperit care trebuie corectat. Investigația, corectarea greșelilor din aproximațiile noastre, „creșterea” sunt țeluri ale pragmatismului, fiecare cu o fațetă de scop moral și cu un potențial paideutic distinct, cu valoare socială. Investigația are o semnificație colosală la Dewey și îl conduce la elaborarea unei etici funcționaliste a democrației pe care își va baza în mare parte Richard Rorty argumentul din „The Priority of Democracy over Philosophy”¹⁴.

În *Consequences of Pragmatism*¹⁵, Richard Rorty arată clar că pragmatistul vrea să se opună platonistului cu alte mijloace decât pozitivistul, deși poate că la prima vedere pragmatistul nu este decât un alt fel de pozitivist. Ca și Bacon și Hobbes, pragmatistul este convins de ideea cunoașterii ca putere, ca o unealtă pentru a face față realității. Ducând această idee la extrem, pragmatistul, față de

¹³ Adesea este citată observația lui Dewey că Peirce a scris ca un logician, iar James ca un umanist.

¹⁴ Richard Rorty, „The Priority of Democracy over Philosophy”, chapter 11 in *Prospects for a Common Morality*, Princeton, Princeton University Press, 1993, pp. 254–278.

¹⁵ Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota Press, 1982, p. 5.

pozitivist, renunță de tot la teoria adevărului corespondență. Cunoașterea, știința modernă ne ajută să facem față realității și atât, nu neapărat fiindcă este adevărată. Pentru pragmatist, un enunț precum „propozițiile adevărate funcționează fiindcă arată cum sunt lucrurile” nu este mult diferit de un enunț care stabilește că „ceva este drept fiindcă îndeplinește Legea Morală”, ambele fiind enunțuri metafizice care fletează agentul cunoscător, dar goale de semnificație; „în regulă, dacă sunt un fel de bătaie încurajatoare pe spate pentru investigator, dar periculoase dacă sunt luate în serios și «clarificate» filosofic”.

În ceea ce-l privește pe Thomas Kuhn, acesta este abordat de Rorty între filosofii sistematici (Sellars, Quine, Davidson, Ryle, Malcolm, Putnam și Kuhn), care modifică statutul cunoașterii și al adevărului contextualizat prin jocul de limbaj cultural specific uman. *Imaginea* asociată de către Kuhn conceptelor și intuițiilor arată tocmai o distanțare pragmatistă de teoria adevărului corespondență. Cazurile puzzle, cele care ne pun probleme, ne ajută să ne rafinăm principiile și teoriile.

„SUCESUL” EPISTEMOLOGIC ÎN CHEIA PRAGMATISMULUI

„Succesul” epistemologic trimite specialistul la depășirea relativismului și subiectivismului, la obiectivism și acuratețea reprezentărilor, dar poate fi interpretat și din perspective contemporane diferite, cum ar fi „știința matură” la Thomas Kuhn, cu rezultate paradigmatic-normale și rezultate paradigmatic-revoluționare (din perspectiva fazelor respective, normale și revoluționare ale științei, aflate în alternare) sau din perspectiva „comportamentismului epistemologic” propus de Richard Rorty, la care criticii se referă și ca la „conversaționalism”, ori prin prisma „idealismului pragmatic” (de tip peircean) al lui Nicholas Rescher.

Ca perspectivă călăuzitoare a interpretării personale, succesul epistemologic poate fi abordat din perspectiva unei distincții pe care am propus-o într-o lucrare anterioară, aceea a epistemologiei ca activitate, pe de o parte, și ca rezultat, pe de altă parte¹⁶. Sub aspectul rezultatului cunoașterii științifice, succesul epistemologic se poate defini ca obținere de informații la fel ca la Nicholas Rescher. Epistemolog sistematic, pe linia idealismului pragmatic în care mintea joacă un rol activ în cunoaștere, Rescher arată că „mintea este ea însăși implicată în constituirea conceptuală a obiectelor cunoașterii”¹⁷, conducând spre o anumită încredințare

¹⁶ Henrieta Anișoara Șerban, „O analiză a distincției dintre știință ca activitate și știință ca rezultat”, în *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. III, Alexandru Surdu, Marius Augustin Drăghici, Gabriel Nagâț (coord.), București, Editura Academiei Române, 2017.

¹⁷ Nicholas Rescher, *Instructive Journey: An Essay in Autobiography*, University Press of America, Lanham, 1996, p. 173. Ideea este argumentată pe larg în *A System of Pragmatic Idealism* (three volumes): Volume I: *Human Knowledge in Idealistic Perspective*, Princeton University Press, 1991; Volume II: *The Validity of Values: Human Values in Pragmatic Perspective*, Princeton University Press, 1992; Volume III: *Metaphilosophical Inquiries*, Princeton University Press, 1994.

cognitivă de tip pragmatic (o concepție în care Ch. S. Peirce este tot atât de important ca și Rorty), spre o consonanță cu realitatea în care legitățile au rolul lor mai ales în sistematizarea cunoașterii. Prin lentile peirceene, succesul epistemologic este încredințarea cognitivă privind cunoașterea validată prin legități și logică, funcționale conducând la consecințe verificabile, valide sau și utile sub un anumit aspect.

Așa cum am arătat într-o lucrare precedentă¹⁸, tot sub aspectul rezultatului putem valorifica historicismul prin ideea „selectivității judecății istorice” la Paul Hoyningen-Huene și Paul Kitcher, care apreciază că epistemologia fără istorie este „oarbă”¹⁹. Perspectiva istorică este importantă de asemenea la Richard Rorty și Thomas Kuhn, ca ingredient determinant. Tot într-o perspectivă istorică, R. Brandom²⁰ interpretează pragmatist un „darwinism” aplicat opiniilor teoretice și științifice care poate fi discutat în confluență cu „selectivitatea judecății istorice”.

Ca activitate, discuția despre succes epistemologic este o discuție despre fapte și adevăr, puse în perspectivă istorică, dar, fără „prezentism”, adică fără a judeca nici activitățile, nici rezultatele cunoașterii din perspectiva paradigmelor epistemologice hegemonice ale prezentului. Un filon al succesului epistemologic ca activitate este conceptualizarea lucidă privitoare la fapte și adevăr, aceasta fiind îndatorată pragmatismului clasic teoretizat de Charles Peirce și William James. Incursiunile epistemologice în științele naturii și dezbaterile despre scopurile investigației științifice reprezintă interpretarea succesului epistemologic ca rezultat. Dacă nu poate exista niciun sistem ideal complet care să fie rezultatul inevitabil al investigației, atunci, așa cum conchide Nelson Goodman²¹, de asemenea, „there is no bedrock for knowledge” în pragmatism, căci *cunoașterea trebuie mai degrabă să clarifice fapte și previziuni*.

Nelson Goodman, celebru pentru ideea surprinzătoare că „există multe lumi sau niciuna” (traducerea noastră pentru fraza “there are many worlds, if any”)²², lumi actuale, nu lumi potențiale. Lumile posibile sunt și actuale, și credibile, și justificate prin continuitatea cu ceea ce a fost credibil anterior. Pragmatistul și realistul sunt de acord în perspectiva lui Nelson Goodman, nu în privința presupuzițiilor metodelor sau a demersurilor epistemologice, ci din perspectiva rezultatului (o lume veridică). Lumile sunt „făcute” prin atitudine și reacție corectă de răspuns la versiunile de lume convingătoare. Falsele versiuni de lume făcute nu conduc la

¹⁸ Henrieta Șerban, „Dezbateri contemporane despre «eșec» și «succes» în epistemologie. Perspectiva scepticismului”, în *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. IX, Marius Augustin Drăghici, Marian George Panait (coord.), București, Editura Academiei Române, 2023, pp. 67–86.

¹⁹ *Ibidem*, p. 85.

²⁰ Robert Brandom, „Biological Teleology: Questions and Explanations”, în *Studies in History and Philosophy of Science*, vol. 12, 1981, pp. 91–105. Vezi și R. Brandom, *Making It Explicit*, Cambridge, Harvard University Press, 1994.

²¹ Nelson Goodman, *Of Mind and Other Matters*, Cambridge, Harvard University Press, 1984, pp. 31, 127 și Nelson Goodman, *Ways of Worldmaking*, Indianapolis, Hackett, 1978, p. 94.

²² Nelson Goodman, *Ways of Worldmaking*, ed. cit., p. 94.

lumi posibile; nu conduc la nimic; dar versiunile corecte de lume (credibile, rezonabile etc.) sunt versiuni adevărate. Nu este vorba despre iraționalism sau relativism cultural consideră Daniel Cohnitz și Marcus Rossberg²³. Pentru Goodman, cunoașterea empirică este un sistem coerent de propoziții acceptate, ca și la Carnap, dar faptul că respinge mitul datului și se îndepărtează de Hume face ca teoria sa despre adevăr să fie un tip de coerentism.

Succesul epistemologic ca rezultat presupune a ajunge la informații funcționale și valide în sens pragmatic. În lumina pragmatismului și a filosofiei analitice contemporane, succesul epistemologic este bazat pe rezonabilitate și pe o îndepărtare rezonabilă de scepticism. Decisivă este în acest sens și presupuziția despre raționalitatea științelor; este deosebit de importantă și se reflectă în toate procesele de *feedback* interactiv din activitatea științifică propriu-zisă sau interactivă, hermeneutică, de studiere a materialului istoric, precum și îndepărtarea de prezentism. Demersul analitic întemeiat pe pozitivism este astăzi privilegiat în perspectiva succesului epistemologic, dar o poziție rigid pozitivistă poate fi decisivă pentru eșecul de a ajunge la ceva nou.

Metafizica nu poate fi expulzată definitiv din cunoaștere, ipotezele cele mai promițătoare fiind stimulate metafizic cel puțin în faza generării lor (în faza „inspirației” și a „intuiției”), o anumită metafizică fiind asociată limbajului tehnic oricât de specializat, care se ridică deasupra nivelului logic propozițional (silogistic etc.) în care nu se pot construi de fapt argumentele necesare în teorie și știință, inclusiv și mai ales în etapa de interpretare a rezultatelor care deschid cercetările viitoare. Cunoașterea nu presupune doar abilitate rațional-intelectivă, ci impune o „formă de viață” completă, o adecvare a ipotezei metodologiei, dovezilor și un accent în direcția „defeasibility”²⁴, a conștientizării și investigației limitelor cunoașterii umane din *perspectiva failibilității subiectului cunoscător*.

Pluralismul și perspectivismul, neopragmatismul, behaviorismul epistemologic sunt câteva dintre denumirile unor demersuri epistemologice înrudite care se și suprapun în mare parte și care evidențiază aspecte care, după părerea noastră, țin de *cunoașterea deschisă și de deschiderile potențiale ale cunoașterii*. Pe scurt, sunt curente noi care-și propun nuanțări subtile și lucide ale conceptului de adevăr ca rezultat al cunoașterii. Spre exemplu, perspectivismul este în mod grăbit echivalat cu relativismul științific, deși neagă relativitatea adevărului. Acesta este un aspect încă neînțeles în epistemologia lui Rorty și în filosofia științei la Thomas Kuhn. *Este vorba despre condițiile socio-culturale de aplicare a conceptului de adevăr, în calitate de concept absolut, care sunt mereu relative și nu pot fi altfel. A detașa epistemologia de contextele socio-culturale și umane este ceva forțat.*

²³ Daniel Cohnitz, Marcus Rossberg, „Nelson Goodman”, în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/goodman/>, iunie 2024.

²⁴ Henrieta Anișoara Șerban, „Limitele semiotico-pragmatice ale factualității”, în *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. V, Alexandru Surdu, Marius Augustin Drăghici, Gabriel Nagăț (coord.), București, Editura Academiei Române, 2019.

Doctrina concurentă pluralismului epistemologic, naturalismul epistemologic, are în lunga sa istorie o pluralitate de perspective, dar privilegiază o legătură strânsă între investigația filosofică (a cunoașterii, justificării, raționalității etc.) și știința empirică („naturală”). Ceea ce diferă de la perspectivă la perspectivă este modul în care concep epistemologii această legătură strânsă: sau, în ce măsură se susține prioritar utilizarea metodelor empirice sau se insistă asupra relevanței rezultatelor anumitor domenii de studiu empiric, sau se invocă anumite proprietăți „naturale” recunoscute, relații și așa mai departe, în relatările lor despre anumite fenomene epistemice centrale. Succesul epistemologic este acea știință validată drept relevantă pentru teoria epistemologică (care poate fi psihologia și/sau știința cognitivă, etologia, studiile culturale, teoria evoluționistă, teoria socială sau orice alt domeniu de investigație empirică). Direcțiile principale de cercetare ale naturalismului epistemologic includ epistemologia socială, epistemologia evoluționară, epistemologia feministă, externalismul, filosofia experimentală și o serie de dezbateri despre natura raționalității (epistemice).

Opus idealismului epistemologic, realismul epistemologic²⁵, din punct de vedere metafizic, este dedicat existenței independente de minte a lumii investigate de științe. Această idee este cel mai bine clarificată în contrast cu pozițiile care-l neagă. Realismul epistemologic este negat de orice poziție care se încadrează sub titlul tradițional de „idealism”, inclusiv unele forme de fenomenologie, conform cărora nu există o lume exterioară și, prin urmare, independentă de minte. Cu toate acestea, acest tip de idealism, deși important din punct de vedere istoric, este rar întâlnit în filosofia științei contemporane²⁶. Anjan Chakravartty arată: „Realismul științific este o atitudine epistemică pozitivă față de conținutul celor mai bune teorii și modele ale noastre, recomandând credința atât în aspectele observabile, cât și în cele neobservabile ale lumii descrise de științe. Această atitudine epistemică are dimensiuni metafizice și semantice importante, iar aceste diverse angajamente sunt contestate de o serie de epistemologii rivale ale științei, cunoscute colectiv ca forme de antirealism științific.”²⁷ În analiza lui Anjan Chakravartty, regăsim o interesantă distincție între realizări (*achievements*) și scopuri (*aims*) ale cunoașterii științifice, succesul cunoașterii științifice putând fi apreciat în acești termeni. Realismul științific este o poziție cu privire la statutul epistemic actual al teoriilor (sau al unor componente ale acestora): majoritatea autorilor definesc realismul științific în termenii adevărului sau ai adevărului aproximativ al teoriilor științifice, sau al anumitor aspecte ale teoriilor. Unii îl definesc în termenii referirii cu succes a termenilor teoretici la lucruri din lume, atât observabile, cât și neobservabile. (O notă despre literatură: „termen teoretic”, înainte de anii 1980, a fost folosit în

²⁵ Cf. Anjan Chakravartty, „Scientific Realism”, în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/scientific-realism/>>.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

mod standard pentru a desemna termeni pentru neobservabile, dar va fi folosit aici pentru a se referi la orice termen științific, care este acum cel mai comun mod de utilizare.)

Alți autori definesc realismul științific nu în termeni de *adevăr* sau *referință*, ci în termeni de credință (încredințare) într-o interpretare ontologică a teoriilor științifice. Ceea ce au în comun toate aceste abordări este un angajament față de ideea că cele mai bune teorii ale noastre au un anumit statut epistemic: ele oferă cunoaștere a aspectelor lumii, inclusiv a aspectelor neobservabile²⁸.

Un alt mod de a gândi despre realismul științific este în termenii scopurilor epistemice ale cercetării științifice²⁹. Realistul științific susține că știința își propune să producă descrieri adevărate ale lucrurilor din lume (sau descrieri aproximativ adevărate, sau *cele ai căror termeni centrali se referă cu succes la lume și așa mai departe*), iar acesta ar reprezenta succesul în cunoașterea științifică. Chakravartty arată că există o implicație slabă aici în sensul că, dacă știința vizează adevărul, practica științifică este în continuu progres fiindcă nu a reușit deja să surprindă adevărul.

Definirea realismului științific în termeni de țintire a adevărului nu sugerează, strict vorbind, nimic despre succesul practicii științifice în acest sens, arată Chakravartty. Din acest motiv, unii autori consideră că caracterizarea realismului științific ca aspirație către adevăr este prea slabă³⁰, aspect compatibil cu faptul că științele nu ating niciodată efectiv adevărul, și chiar cu imposibilitatea realizării lor depline prin raportare la adevăr³¹.

Înrudită cu idealismul epistemologic și întrucâtva cu scepticismul, poziționarea desemnată prin termenul „defeasibility”³² evidențiază limitele și failibilitatea cunoașterii umane, „defeasibility” fiind mai mult o caracteristică a cunoașterii științifice și mai puțin o poziționare epistemologică propriu-zisă.

Unele curente epistemologice echivalează cunoașterea cu adevărul, altele cu echilibrarea dintre aspectul rațional și cel deductiv în enunțurile de cunoaștere, altele cu verificabilitatea enunțurilor științifice în practică, altele cu cunoașterea care oferă răspunsuri la puzzle-uri și la întrebări ș.a.m.d. Curente epistemologice

²⁸ Pentru definiții în acest sens, a se vedea J.J.C. Smart, *Philosophy and Scientific Realism*, London, Routledge & Kegan Paul, 1963; Andre Kukla, *Studies in Scientific Realism*, Oxford, Oxford University Press, 1998; Ilkka Niiniluoto, *Truthlikeness*, Reidel, Dordrecht, 1987; Ilkka Niiniluoto, *Critical Scientific Realism*, Oxford, Oxford University Press, 1999; Stathis Psillos, *Scientific Realism: How Science Tracks Truth*, London, Routledge, 1999; A. Chakravartty, „Scientific Realism”, ed. cit.

²⁹ Bas C. van Fraassen, *The Scientific Image*, Oxford, Oxford University Press, 1980, p. 8.

³⁰ Philip Kitcher, *The Advancement of Science: Science Without Legend, Objectivity without Illusions*, Oxford, Oxford University Press, 1993, p. 150. Vezi A. Chakravartty, „Six Degrees of Speculation: Metaphysics in Empirical Contexts”, în *Monton 2007*, pp. 183–208; pentru scepticismul cu privire la discursul științific, v. p. 197.

³¹ A. Chakravartty, „Six Degrees of Speculation...”.

³² Henrieta Anișoara Șerban, „Limitele semiotico-pragmatice ale factualității”, ed. cit.; Henrieta Șerban, „Coerență, justificare, fundaționalism și cunoaștere în epistemologia contemporană”, în *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. IV, Alexandru Surdu, Marius Augustin Drăghici, Gabriel Nagăț (coord.), București, Editura Academiei Române, 2018, pp. 49–70.

cele mai importante conturează fiecare o raportare de succes sau o raportare eșuată la realizarea cunoașterii științifice, nefiind lipsite de aspecte confuze sau contradictorii.

În lumina pragmatismului și a filosofiei analitice contemporane, succesul epistemologic este bazat pe rezonabilitate și pe o îndepărtare rezonabilă de scepticism. Decisivă este în acest sens și presupuziția despre raționalitatea științelor, este deosebit de importantă și se reflectă în toate procesele de *feedback* interactiv din activitatea științifică propriu-zisă sau interactivă, hermeneutică, de studiere a materialului istoric, precum și îndepărtarea de prezentism. Demersul analitic întemeiat pe pozitivism este astăzi privilegiat în perspectiva succesului epistemologic, dar o poziție rigid pozitivistă poate fi decisivă pentru eșecul de a ajunge la ceva nou. Ipoteză, istoric al cercetării, design metodologic, rezultate interpretative și aplicative – iată coloana vertebrală a cercetării în cunoașterea științifică. „Cunoașterea” și „știința” sunt termeni cu sfere de semnificații în mare parte suprapuse, pe care îi putem aprecia din două perspective distincte: ca activitate sau ca rezultat³³. Cunoașterea nu presupune doar abilitate rațional-intelectivă, ci impune o „formă de viață” completă, o adecvare a ipotezei metodologiei, dovezilor și concluziilor într-un tot coerent, inclusiv o adecvare a formelor de limbaj.

Thomas Kuhn și Richard Rorty propun viziuni novatoare înrudite epistemologic și meta-epistemologic, care evidențiază succesul în cunoașterea științifică sub aspectele culturale și sociale ale cunoașterii științifice. Acești autori descriu activitatea științifică și rezultatele de cunoaștere științifică în termeni socio-culturali. Totodată, rezultatul demersului de cunoaștere este descris în termeni neopragmatisti, paradigmatici și de incomensurabilitate. Din perspectiva eliberării de iluzia oglinzirii realității, cele două perspective se pot interpreta ca „succes” în cunoaștere. În continuare, ne vom ocupa de perspectivele lui Rorty și Kuhn asupra cunoașterii științifice, sub acest aspect al „succesului”, începând cu viziunea lui Rorty asupra lui Kuhn.

DESPRE „KUHN, ROCKS AND THE LAWS OF PHYSICS”

Richard Rorty își propune o viziune epistemologică neopragmatistă care respinge cunoașterea ca oglindire a realității. Această concepție epistemologică îi permite lui Rorty o perspectivă privilegiată în care înțelege contribuția lui Thomas Kuhn ca pe un demers de cunoaștere consonant cu propria epistemologie și cu un demers de „recartografiere a culturii”³⁴.

Pentru Richard Rorty³⁵, Thomas Kuhn este un „cetățean cu drepturi depline al comunității științifice”. Thomas Kuhn a arătat (poate fără să-și propună acest lucru,

³³ Henrieta Șerban, „O analiză a distincției dintre știință ca activitate și știință ca rezultat”, ed. cit., pp. 100–117.

³⁴ Richard Rorty, „Thomas Kuhn, rocks and the laws of physics”, în *Common Knowledge*, nr. 6, 1997, pp. 6–16.

³⁵ *Ibidem*.

va observa Richard Rorty mai târziu) că succesele științei nu sunt datorate aplicării vreunei „metode științifice” speciale (și nici a unei „metode științifice” generice) și că înlocuirea unei teorii științifice printr-o altă teorie științifică nu reprezintă o chestiune care ține de vreo logică extrem de rece și riguroasă, ci se petrece cam la fel cum se petrece înlocuirea unei instituții politice prin alta. Putem observa că, pentru omul de știință cu formație clasică, această idee nu are nimic de-a face cu știința și este un mod șocant de a privi lucrurile. Și totuși, este vorba despre știință: despre știință ca activitate socio-culturală, dar nu despre știință ca design conceptual și teoretic, și nici neapărat despre știință ca rezultat, pentru a reveni la distincții folositoare și clarificatoare discutate în lucrările noastre anterioare.

Rorty apreciază contribuția lui Kuhn la o re-cartografiere a culturii, o cultură a cunoașterii, care a ajutat la evidențiere a faptului (pentru mulți epistemologi șocant) că oamenii de știință, chiar cei din științele exacte, nu au vreun fel de „acces special la realitate”. Este o idee centrală pentru epistemologia rortiană, care se verifică, totuși, într-o terminologie destul de diferită și în abordarea lui Thomas Kuhn.

Contribuția majoră a lui Kuhn la „re-cartografierea culturii” a fost aceea de a ne ajuta să vedem că oamenii de știință care se ocupă de științele exacte sau ale naturii nu au un acces special la realitate sau la adevăr. El a pus la îndoială și a delegitimat ierarhia tradițională a disciplinelor, o ierarhie care era îndatorată imaginii lui Platon despre linia de separație din cunoaștere, care discerne lumea materială dezordonată de lumea perfectă, imaterială. În ierarhia propusă de Platon, matematica (care folosește logică pură și deloc retorică) se află în partea de sus, iar critica literară și persuasiunea politică (care folosesc în mare parte retorică și mai deloc logică) sunt ierarhizate inferior.

Kuhn a pus la îndoială și a delegitimat distincția dintre logică și retorică, arată Rorty, indicând și faptul că schimbarea teoriei revoluționare nu presupune a urmări și identifica ce ne poate sprijini concluziile, ci de a schimba terminologia în care au fost formulate enunțurile anterioare care ocupau pozițiile prestigioase de adevăr, cu alte cuvinte, prin schimbarea criteriilor de relevanță conform cărora se judecă enunțurile adevărate. Kuhn a respins ideea că există „canoane ale raționamentului științific”³⁶ (spre exemplu, unele pe care Galileo le-a respectat și Aristotel nu). Modul în care a pus problema cunoașterii științifice Thomas Kuhn a condus la depășirea preocupării pentru „Cum ne putem îndrepta disciplina pe calea sigură a unei științe?”

După Rorty, aceasta era întrebarea (despre „științificitate”) pe care Kant o pusese despre filosofie și la care Husserl și Russell oferiseră răspunsuri diferite (concurrente). A fost și întrebarea la care B. F. Skinner a răspuns cerându-le psihologilor să se limiteze la un vocabular dominat de noțiuni „științifice” centrale precum „stimul”, „răspuns”, „condiționare” și „întărire”. De asemenea, la această întrebare a răspuns și Northrop Frye, sugerând o taxonomie a miturilor. Kuhn nu ar fi putut, desigur, să

³⁶ V. și Friedel Weinert, „Lines of Descent: Kuhn and Beyond”, *Foundations of Science*, vol. 19, no. 4, 2014, pp. 331–352.

determine singur depășirea acestui mod de a legitima o disciplină prin „științificitatea” acesteia. Modul de a privi lucrurile în filosofia analitică instaurat de Wittgenstein (II), Quine, Sellars, Goodman au reprezentat precedente care au facilitat înțelegerea lucrării *Structura revoluțiilor științifice*. Filosofi și epistemologi precum cei evidențiați mai sus acceptaseră inițial, în tinerețe, sugestia lui Russell că „logica este esența filosofiei” și viziunea lui despre filosofie ca o chestiune de analiză a chestiunilor complexe, care se pot analiza prin intermediul unor componente mai simple, identificabile ca atare. Cu toții însă au devenit mai apoi sceptici atât cu privire la ideea că ar exista ceva numit „logică” care ar ghida o astfel de analiză, cât și cu privire la ideea că există componente simple prin care să se analizeze elementele mai complexe (*non-simples*).

Rorty arată că ceea ce propunea Russell pentru astfel de date senzoriale simple, desemnate și ca idei clare și distincte despre astfel de concepte universale precum conexiunile logice, nu mai păreau satisfăcătoare. Goodman a subliniat că simplitatea în sine este dependentă de alegerea modalității de descriere și, astfel, relativă. Sellars, la fel ca Kuhn, a subliniat că nu există o modalitate non-arbitrară de a împărți experiența senzorială în ceea ce este „dat minții” și ceea ce este „adăugat de minte”, o distincție esențială pentru concepția epistemologică a lui Richard Rorty, pe care Rorty consideră că o poate argumenta ca esențială și pentru concepția lui Thomas Kuhn. Deși nu putem spune că Rorty greșește, putem indica faptul că spre deosebire de Richard Rorty, Thomas Kuhn nu este interesat de filosofia minții în corelație cu filosofia istoriei științei pe care o întreprinde.

NEOPRAGMATISM ȘI ANTIREPREZENTAȚIONALISM CA REALISM ȘTIINȚIFIC RORTIAN

Epistemologia lui Richard Rorty (1931–2007) este prezentată în lucrarea *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979)³⁷. Acest filosof argumentează că epistemologia modernă reprezintă o încercare de a legitima pretenția specialiștilor în epistemologie și filosofie, de a cunoaște ceea ce este real. Totodată, epistemologia este cea care legitimează și reflecția filosofică, în calitate de acces privilegiat și „științific” la realitate. Folosim ghilimelele fiindcă nu este vorba că Richard Rorty ar face o asociere forțată între filosofie și știință, ci termenul îi prilejuește o discuție critică despre reflecția filosofică riguroasă. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea se vorbește despre apariția unei „noi științe”, constituită în jurul cunoașterii, o noțiune care desemnează activitatea și rezultatele obținute prin interogarea metodologică a naturii.

Cunoașterea teoretică empirică rezultată s-a dovedit fructuoasă și a legitimat ideea de norme ale progresului cunoașterii. Epistemologia carteziană, bazată pe

³⁷ Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, 1979.

scepticism, privilegiază îndoiala cu privire la orice set de enunțuri empirice și experiența nu le poate eradica, astfel definindu-se și o zonă specifică a reflecției filosofice – scepticismul.

În lucrarea menționată, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Rorty consideră că orice vocabular este perisabil și opțional, așadar, orice noțiuni centrale ale cunoașterii sunt departe de a fi definitive și în afara criticilor și interpretărilor, fiind oricând pasibile de a fi schimbate.

O primă idee deosebit de importantă: ceea ce se transmite și stabilește drept cunoaștere se realizează prin limbaj și nu reprezintă realitatea sau esențialul, ci doar un „vocabular” sau un lexic sau, de fapt, o structură lexicală și conceptuală generativă care are rolul unei coloane funcționale care generează, susține și amendează imaginea despre lume a unei persoane. O altă idee importantă în epistemologia lui Rorty este respingerea ideii de „minte-oglină”. Analiza conceptului de minte-oglină (minte care ar reflecta realitatea întocmai ca o oglindă), pe care Rorty o face în această lucrare, se corelează cu o critică a cunoașterii, a epistemologiei (cunoașterii riguroase, de tipul cunoașterii științifice) și a filosofiei, cu argumente în studiile lui Wilfrid Sellars, Willard van Orman Quine, Thomas Kuhn, Ludwig Wittgenstein și Donald Davidson. Astfel, arată Rorty, vor trebui revăzute concepțiile despre minte, cunoaștere și filosofie, așa cum au fost acestea întemeiate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Concepția lui Rorty prezintă „minte”, relația dintre minte și cunoaștere, care nu se poate emancipa de semnificațiile și implicațiile relației dintre minte și corp. Pentru Rorty, filosofia își îndeplinește rolul de a înțelege pe bazele cunoașterii și identifică aceste fundamente în abordarea omului-ca-cunoscător, a „proceselor mentale” umane sau a „activității de reprezentare” care fac posibilă cunoașterea. „A ști înseamnă a reprezenta cu acuratețe ceea ce este în afara minții”; implicația este aceea că a înțelege posibilitatea și natura cunoașterii înseamnă a înțelege modul în care mintea este capabilă a construi astfel de reprezentări. Preocuparea centrală a filosofiei este să fie o teorie generală a reprezentării, o teorie care va împărți cultura în zonele care reprezintă realitatea bine, cele care o reprezintă mai puțin bine și cele care nu o reprezintă deloc (în ciuda pretenției lor de a face acest lucru).

Aceste idei sunt enunțate încă din debutul lucrării *Filosofia și oglinda naturii*. Incursiunea istorică pe care R. Rorty o întreprinde arată că filosofia a privilegiat repere precum Locke, care a întemeiat cunoașterea pe înțelegerea proceselor mentale, Descartes, care a introdus conceptul de „minte” unde apar procesele mentale ale cunoașterii și Kant, care a făcut din filosofie, în opinia lui Rorty, un „tribunal al rațiunii pure”³⁸. Odată cu Kant, rolul filosofiei este de a *întemeia* enunțurile cunoașterii și orice pretenții la cunoaștere (în mod „riguros” și „științific”, așa cum susțineau Husserl și Russell³⁹).

³⁸ *Ibidem*, p. 4.

³⁹ *Apud* Richard Rorty, *op. cit.*

Filosofi precum Fr. Nietzsche sau William James, care susțineau că nu este necesară o întemeiere din partea filosofiei sau a teoriei cunoașterii pentru cultură, au fost mai degrabă desconsiderați în secolul al XIX-lea. Secolul al XX-lea a adus îndepărtarea oamenilor de știință de filosofi și de intelectuali în general. Totodată, observă Rorty, filosofia tindea să fie din ce în ce mai riguroasă și mai științifică, dar se îndepărta de cultură și de ceea ce cultura investea cu semnificație.

Astfel, marii filosofi ai secolului al XX-lea, după părerea lui Richard Rorty, și anume, Wittgenstein, Heidegger și Dewey, au încercat noi modalități de a „reașeza” filosofia pe poziții întemeietoare față de cultură (de restul culturii). Wittgenstein a vizat întemeierea unei noi teorii a reprezentării, eliberată de influența stărilor mentale, Heidegger a avut în vedere să construiască un nou set de categorii care s-a dovedit fără legătură cu epistemologia sau cu căutarea carteziană a certitudinii, iar Dewey a ajuns la o versiune naturalizată a perspectivei hegeliene asupra istoriei. Niciunul nu a fost mulțumit de rezultate și au continuat cu demersuri filosofice mai degrabă terapeutice decât constructive. „Au lăsat deoparte noțiunea de «minte» comună lui Descartes, Locke și Kant – ca special *locus* al investigației, situat în spațiul interior, care conține elemente sau procese care fac posibilă cunoașterea. Ceea ce nu înseamnă că [aceștia] urmăresc «teorii ale cunoașterii» alternative sau alte «filosofii ale minții». Au lăsat deoparte epistemologia și metafizica ca discipline posibile.”⁴⁰ Pe scurt, vocabularul și preocupările filosofice centrale ale secolului al XVII-lea nu mai erau fertile și interesante la început de secol XX. Wittgenstein, Heidegger și Dewey au adus reflecția filosofică într-o perioadă „revoluționară”, în sensul științei „revoluționare” kuhniene, spune Rorty în mod explicit, și trasând prin preocupările lor noi „hărți” pentru activitățile umane care nu mai includ reperele anterioare.

Kuhn este menționat de Rorty între filosofii sistematici (Sellars, Quine, Davidson, Ryle, Malcolm, Putnam și Kuhn), pe care își bazează demersul critic prin care cunoașterea este percepută diferit și cu așteptări diferite, schimbate și modeste, ca parte a unui joc de limbaj cultural specific uman. Kuhn reprezintă pentru Rorty cel mai novator filosof important al științei, pe linia lui Carnap și alături de Carnap, deși consideră că realizările tuturor acestor filosofi este necesar să fie duse ceva mai departe. Rorty își propune o renovare chiar a filosofiei analitice, considerând că aceasta este doar încă o versiune de filosofie kantiană în sensul că încearcă să repună filosofia în poziția sa întemeietoare pe care o consideră firească (ceea ce Rorty respinge) și, deci, filosofia analitică trebuie remediată. Deși este conștient că argumentele sale sunt îndatorate vocabularului filosofiei analitice și atenției pe care filosofia analitică o acordă limbajului, Rorty este precaut pentru că el consideră că acest accent plasat asupra limbajului nu schimbă problematica kantiană și carteziană.

În ceea ce privește reprezentarea și cunoașterea, Richard Rorty arată: „imaginea kantiană a conceptelor și intuițiilor care conlucrează pentru a produce cunoaștere

⁴⁰ *Ibidem.*

este necesară pentru a da semnificație ideii de «teorie a cunoașterii» ca disciplină specific filosofică, distinctă de psihologie⁴¹.

Succesul epistemologic este îndatorat reconstrucției raționale a cunoașterii, care *va conta* drept *cunoaștere*. Iar reconstrucția rațională a cunoașterii reprezintă un tip de cunoaștere deschisă.

„ȘTIINȚA BUNĂ” CA SUCCES ÎN CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ LA RORTY

A fi rațional este pentru Rorty a fi realist și a nu ne amăgi că am putea identifica constrângerile normative ale lumii asupra sistemelor noastre de credințe. Această idee a fost greșit înțeleasă ca o încurajare în direcția iraționalității, subiectivității și relativismului. A primit critici și acuze neîntemeiate că ar nega ideea de știință din partea gânditorilor și a oamenilor de știință care consideră că știința constă tocmai în efortul de a afla adevărul despre cum sunt lucrurile, permițându-ne metodic să fim constrânși în credințele noastre de către lume. A primit și un alt tip de critică: dacă viziunea lui Rorty despre știință ar ajunge dominantă, oamenii de știință nu ar mai fi motivați să continue, iar știința ar înceta să mai fie ceva util, cu rost.

Problema este că viziunea lui Rorty despre știință este complicată. Rorty arată: „Am tendința de a vedea știința naturii ca în domeniul controlului și prezicerii lucrurilor [și în acest sens] ca fiind în mare parte inutilă în scopuri filosofice.”⁴² Cu toate acestea, el petrece mult timp trasând o imagine alternativă a virtuților intelectuale pe care le întruchipează știința bună⁴³. Aceasta este o imagine care evită ideea că știința reușește, atunci când reușește, în virtutea faptului că este în contact cu realitatea într-un mod special. *Știința bună: Știința bună poate fi totuși un model de raționalitate, în viziunea lui Rorty, exact în măsura în care practica științifică a reușit să stabilească instituții care să conducă la schimbul democratic de opinii.* Iată un alt aspect al cunoașterii deschise și un alt mod de a înțelege succesul epistemologic.

Ceea ce nu presupune că toate opiniile sunt bune, nici că au aceeași valoare de adevăr și științificitate, ci că știința este bună atunci când este deschisă discuțiilor, dezbaterilor, criticilor și nu reprezintă apanajul unui cerc închis de specialiști. De asemenea, știința bună presupune o dimensiune etică a demersului conversațional.

Forța provocatoare și contraintuitivă a tratării raționalității și științei de către Rorty prin introducerea eticii conversaționale în discuția despre „știința bună” este

⁴¹ Richard Rorty, *op. cit.*, p. 168.

⁴² Richard Rorty, „Reply to Hartshorne”, în Herman J. Saatkamp, Jr. (ed.), *Rorty and Pragmatism*, Vanderbilt Library of American Philosophy, Vanderbilt University Press, 1995, p. 32.

⁴³ Vezi Richard Rorty, *Objectivity, Relativism and Truth*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

de netăgăduit. Totuși, această dimensiune are justificare și valoare. Să explicăm. Adică, Rorty nu neagă că *există o utilizare bună a noțiunilor precum adevărul, cunoașterea sau obiectivitatea*. Mai degrabă, ideea lui Rorty este că utilizările noastre obișnuite ale acestor noțiuni se schimbă întotdeauna în conținutul lor și se referă la caracteristici particulare ale diferitelor contexte de aplicare (paradigmatice, ca la Kuhn, sau disciplinare și socio-politice, ca în perspectiva despre epistemologie socială, la Steven Fuller). În plus, atunci când facem abstracție de aceste contexte și practici diferite, în căutarea noțiunilor generale, rămânem cu ipostazieri abstracte pure, incapabile să ne ofere vreun ghid de acțiune.

Rezultatul, susține Rorty, este că pur și simplu nu avem un concept de realitate obiectivă care să poată fi invocat fie pentru a explica succesul unui set de norme, fie pentru a justifica un set de standarde. În tratarea conceptului de adevăr, Rorty îi urmează pe William James și D. Davidson și respinge în mod explicit toate încercările de a explica noțiunea de adevăr în termenii altor concepte.

Viziunea matură a lui Rorty asupra rostului și semnificației conceptului de adevăr este elaborată pentru prima dată în „Davidson, Pragmatism and Truth” (în *Objectivity, Relativism and Truth*). În scrierile sale, Rorty susține că, deși „adevărul” are diverse utilizări importante, acesta nu reprezintă un scop în sine mai presus de eforturile de a da garanție sau justificare cunoașterii. Argumentul său nu este că adevărul poate fi redus la justificare, ci că conceptul nu are deloc un conținut profund sau de fond.

Adică, din perspectiva lui Rorty, există doar explicații semantice de oferit pentru ce se întâmplă ca o propoziție dată este adevărată doar atunci când sunt îndeplinite condițiile sale de adevăr. Deci, țintirea adevărului, spre deosebire de justificare, nu indică o posibilă linie de acțiune, așa cum nu avem nicio măsură a apropiării noastre de adevăr.

Atitudinea lui Rorty față de conceptul de adevăr a fost de asemenea foarte criticată, dar mai ales pentru că nu s-a înțeles că nici conceptul de adevăr, nici cele de obiectivitate și realitate nu pot fi invocate pentru a explica sau legitima practicile noastre inferențiale și standardele noastre de garantare a cunoașterii.

Rorty și-a propus un „naturalism darwinian” aprofundat (constatat, apreciat și continuat de R. Brandom în lucrările sale): și-a propus a fi genul de antiesențialist care, la fel ca Dewey, nu vede nicio ruptură în ierarhia adecvărilor din ce în ce mai complexe generate de stimuli noi – ierarhia în care are amiba care se adaptează la temperatura apei modificată se află în partea de jos, albinele care dansează și jucătorii de șah cu activitatea șahistă se situează la mijloc, iar oamenii care promovează revoluții științifice, artistice și politice în vârf⁴⁴. În interpretarea lui Rorty, atât pragmatismul lui Dewey, cât și darwinismul ne încurajează să vedem *vocabularele ca instrumente* care trebuie evaluate în funcție de scopurile particulare pe care le pot servi. Vocabularele noastre, spune Rorty, „nu au mai mult o relație de reprezentare cu natura intrinsecă a lucrurilor decât o are botul furnicarului sau

⁴⁴ R. Rorty, *Objectivity, Relativism and Truth*, ed. cit., p. 109.

îndemânarea păsării”⁴⁵. Evaluarea pragmatică a diferitelor practici conceptualizate și precizate lingvistic necesită un anumit grad de specificitate care conferă relevanță (și „rost”) demersurilor de cunoaștere științifică. Din perspectiva lui Rorty, a sugera că am putea evalua vocabularele în ceea ce privește capacitatea lor de a descoperi adevărul ar fi ca și cum am pretinde că evaluăm instrumentele pentru capacitatea lor de a ne ajuta să obținem ceea ce ne dorim/avem de făcut (de pe poziții „neutre” și înainte de a le fi folosit vreodată). Întrebările despre utilitate pot primi răspuns, subliniază Rorty, însă numai odată ce dăm substanță scopurilor noastre: ce urmărim, cu ce presupuziții, cu ce perspective teoretice, în ce condiții socio-culturale și cum ne ajută ceea ce urmărim să cunoaștem să trăim mai frumos, mai etic, mai bine împreună.

Epistemologia, din perspectivă rortiană, este tentativa de legitimare a cunoașterii, iar vocabularele sunt implicate și în ajungerea la cunoaștere și în validarea și legitimarea cunoașterii. Epistemologia și succesul cunoașterii științifice sunt parte a unei culturi intelectuale antireprezentationaliste, în aceeași măsură în care și reflecția filosofică este parte a unei culturi de acest tip. Fiindcă nu interogăm direct natura, ci creăm reprezentări cât mai veridice și legitime în cadrul unei culturi cu instrumente intelectual-culturale, succesul epistemologic rortian constă în a deschide concepția epistemologică pentru a putea înțelege și accepta cunoașterea ca ceva adăugat de minte naturii, *o construcție și reconstrucție rațională a cunoașterii, contând drept cunoaștere* în urma conversațiilor științifice și epistemologice specializate și apoi a celorlalte mai extinse, în societate – de aici, eticheta de „conversaționalism” rortian, asociată de critici viziunii epistemologice propuse de Richard Rorty.

THOMAS KUHN ȘI CONCEPTUL DE „PARADIGMĂ”

Paradigma este definită cel mai precis în opera lui Thomas Kuhn ca o matrice disciplinară. În termenii lui Rorty, putem observa că fiecare paradigmă reprezintă o reconstrucție a cunoașterii, cu alte elemente matriciale sau cu accent pe alte elemente matriciale, ierarhizate diferit.

Considerațiile prezentate aici urmăresc să evidențieze o apropiere Rorty-Kuhn și pragmatismul lui Kuhn, nicidecum o interpretare exhaustivă sau măcar suficient de comprehensivă a operei kuhniene.

O știință matură, potrivit lui Kuhn, experimentează *faze alternative ale științei* normale și revoluțiilor. În știința normală, teoriile-cheie, instrumentele, valorile și ipotezele metafizice care cuprind matricea disciplinară sunt menținute fixe, permițând generarea cumulativă de soluții pentru problemele disciplinei respective.

⁴⁵ R. Rorty, *Truth and Progress*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 48.

Într-o revoluție științifică matricea disciplinară este supusă revizuirii, pentru a permite rezolvarea unei probleme (a unui *puzzle* anormal, de nerezolvat în vechea matrice disciplinară) mai serioase care au tulburat perioada anterioară a științei normale.

Structura revoluțiilor științifice (1962)⁴⁶ se concentrează pe o componentă specifică a matricei disciplinare. Acesta este *consensul asupra exemplelor exemplare de cercetare științifică*. Pleonasmul este intenționat și surprinde tocmai faptul că anumite exemple sunt centrale pentru o întreagă disciplină și dezvăluie modul în care oamenii de știință privesc acea disciplină. Aceste exemple, pentru ce presupune știința bună, ajung să fie pe de o parte standarde și pe de altă parte garanții de rezolvare a problemelor care apar într-o anumită disciplină. Este și ce înțelege Kuhn când folosește termenul „paradigmă” într-un sens mai restrâns. El citează ca paradigme analiza mișcării lui Aristotel, calculele lui Ptolemeu ale pozițiilor plantelor, aplicarea balanței de către Lavoisier și matematizarea câmpului electromagnetic de către Maxwell⁴⁷, cărți și lucrări importante, descrise de Kuhn ca paradigme, cum sunt *Almagest*-ul lui Ptolemeu, *Traité élémentaire de chimie* a lui Lavoisier și *Principia Mathematica* și *Opticks* a lui Newton⁴⁸.

DEPENDENȚA OBSERVAȚIEI DE TEORIE ȘI INCOMENSURABILITATEA

Un aspect central în *Structura revoluțiilor științifice* (1962) a fost natura percepției și a modului în care ceea ce observă un om de știință se poate schimba ca urmare a revoluției științifice.

Thomas Kuhn și-a construit teoria pe perspectiva filosofică privind dependența observației de teorie, ceea ce a condus la un anumit tip de relativism foarte criticat, considerat mai degrabă în mod grăbit (pripit) a submina științificitatea activității în cunoaștere. Totuși, Thomas Kuhn nu a inventat această perspectivă, ci s-a bazat pe lucrările lui N. R. Hanson (1958), pe dialogul pe care l-a avut în tinerețe cu Polanyi despre cunoaștere și „cunoașterea tacită”, iar unii comentatori indică drept surse și studiile psihologice conduse de colegii săi de la Harvard, Leo Postman și Jerome Bruner. Teza promovată de Kuhn și Hanson a negat viziunea pozitivistă larg răspândită și destul de larg acceptată că observația ar juca rolul unui arbitru neutru, capabil să facă selecția obiectivă între teoriile aflate în competiție. Kuhn considera că observația poate fi influențată de credințele și experiențele anterioare.

De aici apare ideea că dacă doi oameni de știință observă același lucru, se poate și să nu descrie la fel ce văd (Kuhn dă exemplul lui Galileo comparat cu Aristotel sau un om de știință care ar lucra în paradigma aristotelică).

⁴⁶ Thomas Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan, studiu introductiv de Mircea Flonta, ediția a doua, București, Editura Humanitas, 2008.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 122.

⁴⁸ *Ibidem*, passim.

Iată o sursă de incomensurabilitate de tip metodologic: adică nu există metode universale sau măcar universal acceptate pentru a realiza inferențe pornind de la datele furnizate de experimente.

Totuși, chiar dacă ar fi agreate de mai mulți oameni de știință dincolo de „granițele” unei paradigme metode clare de inferență și interpretare, incomensurabilitatea ar putea apărea ca dezacord privind natura datelor observaționale.

Kuhn exprimă sau se bazează pe ideea că participanții la diferite matrice disciplinare vor vedea lumea diferit, susținând că lumile lor sunt diferite:

„Într-un fel, (...) susținătorii paradigmelor concurente își practică meseriile în lumi diferite (ca și cei care folosesc pentru cunoaștere vocabulare diferite, la Rorty – obs. ns., H.AȘ.). O lume conține corpuri constrânse care cad încet, cealaltă pendule care își repetă mișcările din nou și din nou. Într-una, soluțiile sunt compuse, în celelalte amestecuri. Una este încorporată într-un plan, cealaltă într-o matrice curbă, în spațiu. Practicând în lumi diferite, cele două grupuri de oameni de știință văd lucruri diferite când privesc din același punct în aceeași direcție”⁴⁹.

Remarci ca acestea l-au descris pe Kuhn ca tip de gânditor constructivist, deși ideea evidențiază peircean referențialitatea semnificațiilor și contextualitatea, în sens tare, susținând că modul în care este lumea (naturală, verificabilă, reală, literală) depinde de teoria științifică acceptată la momentul curent al dezbaterii. Kuhn, cu toate acestea, a negat orice importanță constructivistă a observațiilor sale despre schimbarea lumii. (Cel mai mult s-a apropiat Kuhn de constructivism când a recunoscut paralela posibilă cu idealismul kantian.)

Kuhn a asemănat schimbarea din lumea fenomenală cu „comutatorul *Gestalt*” care are loc atunci când vedem diagrama rață-iepure, mai întâi ca (reprezentând) o rață, apoi ca (reprezentând) un iepure (conceptualizare introdusă de Wittgenstein, care i-a influențat și pe Kuhn și pe Rorty). Aici poate fi o analogie sau poate fi un adevăr mai general despre modul în care funcționează mintea, iar Kuhn a recunoscut sincer că nu poate decide. Nu se pot rezolva toate problemele epistemologice deodată, ceea ce reprezintă tot un aspect pragmatic al poziției lui Kuhn.

DESPRE INCOMENSURABILITATE SEMANTICĂ LA KUHN

În noțiunea kuhniană de incomensurabilitate este inclus și fenomenul incomensurabilității semantice, o dimensiune în care se vede din nou influența lui Wittgenstein asupra lui Kuhn, dar și un aspect peircean deocamdată neinvestigat în literatura dedicată interpretării ideilor kuhniane. Un exemplu celebru folosit frecvent de Kuhn, dar și de comentatorii săi, arată că Lavoisier a văzut oxigenul acolo unde

⁴⁹ *Ibidem*, p. 150.

Priestley a văzut aer deflogistic, descriind acest lucru drept o „transformare a vederii”, adică de terminologie („vocabulary”) cuprinsă și într-o transformare de paradigmă⁵⁰. Comentatorii arată și că, în raportare la Aristotel, Kuhn a decis inițial că este un om de știință caracterizat de conceptualizări „sărăcicioase”, după care, și-a schimbat părerea și a constatat că Aristotel era de fapt un excelent om de știință. Nedumerit, Kuhn a găsit o explicație pentru schimbarea părerii sale în incomensurabilitate, mai ales de incomensurabilitate semantică. „Modul” în care privim lucrurile și poate și „momentul” sunt paradigmatic. În *Structura revoluțiilor științifice*, Kuhn afirmă că există schimbări importante în sensul *termenilor-cheie*, ca o consecință a unei revoluții științifice. De exemplu, Kuhn spune:

„...referenții fizici ai acestor concepte einsteiniene nu sunt în niciun caz identici cu cei ai conceptelor newtoniene care poartă același nume. (Masa newtoniană este conservată; după Einstein, masa este convertibilă la/în energie. Numai la viteze relative mici cele două pot fi măsurate în același mod și chiar și atunci nu trebuie să fie concepute ca fiind la fel.)”⁵¹

Incomensurabilitatea ne ajută să înțelegem că realismul convergent este simplist, adică este simplist punctul de vedere conform căruia știința arată o apropiere mereu îmbunătățită de adevăr⁵².

Acesta este și sensul holismului cuprins în incomensurabilitatea semantică kuhniană: semnificațiile termenilor sunt interrelaționate (paradigmatic) în așa fel

⁵⁰ *Ibidem*, p. 118.

⁵¹ *Ibidem*, p. 102.

⁵² Wagner Oliveira arată că, pentru a renunța la ideea de incomensurabilitate elaborată la momentul *Structurii revoluțiilor științifice*, Kuhn respinge conceptul de „revoluție”. Incomensurabilitatea presupunea incomparabilitatea teoriilor. În acest nou mediu, revoluția este înlocuită de reformularea conceptuală, iar incomensurabilitatea devine ocazională. Un aspect relevant este evidențiat prin neopragmatismul cotiturii lingvistice. „Cotitura lingvistică implică în gândirea lui Kuhn schimbări conceptuale al căror scop este să ocolească acuzația de relativism pe care o trezește prima noțiune de incomensurabilitate. Efectul cel mai important al acestor reformulări conceptuale este angajamentul față de o concepție tradițională a semanticii. Aceasta schimbă înțelegerea naturii istorice și sociale a fundamentelor schimbărilor prin care trec cunoștințele științifice”. Comparația dintre răspunsul la problema priorității paradigmei atribuit de Kuhn lui Wittgenstein și chiar de Wittgenstein însuși arată că baza naturii normative a angajamentului paradigmei este o preocupare esențială. În a doua jumătate a acestei lucrări, voi evalua modul lui Kuhn de a ocoli problemele incomensurabilității, în contrast cu viziunea lui Wittgenstein despre filosofie care tratează probleme similare în *Despre certitudine*. Acest lucru ne permite să încercăm răspunsuri la problemele incomensurabilității fără relativism sau orice angajament față de o concepție tradițională a semanticii. Aceste contraste arată cât de departe se îndepărtează noua teorie a științei a lui Kuhn de inspirația wittgensteiniană și abandonează punctul de vedere al *Structurii revoluțiilor științifice*. Dezvoltarea acestor două jumătăți face posibilă indicarea motivelor pentru a crede că întrebările referitoare la teoria și istoria științei pot beneficia în mare măsură de o explorare gramaticală, care dă naștere unei teorii a științei inspirată de gândirea lui Wittgenstein, așa cum sugerează Mauro Condé. Wagner Oliveira, „Kuhn and Wittgenstein: The Paradigm Priority Problem, Relativism and Incommensurability”, în *Transversal International Journal for the Historiography of Science*, 2021, DOI:10.24117/2526-2270.2021.i10.05

încât schimbarea sensului unui termen are ca rezultat schimbări ale semnificațiilor termenilor înrudiți: „Pentru a face tranziția către universul lui Einstein, întregul web conceptual ale cărui fire sunt spațiul, timpul, materia, forța și așa mai departe, au trebuit să fie mutate și așezate din nou pe întreaga natură.”⁵³ Putem repeta observația anterioară: o sursă pentru aceasta este filosofia ulterioară a lui Wittgenstein (Wittgenstein II).

ÎN LOC DE CONCLUZII

Perspectiva rortiană profund transformatoare menține în continuare filosofia ca „regină a științelor” și fundament al vieții bune⁵⁴. Cei doi reprezentanți abordați aici ca pragmatişti în abordările lor epistemologice care resping temeiurile metafizice ale cunoașterii științifice, Richard Rorty și Thomas Kuhn, au suficiente confluente care justifică demersul comparativ. Ambele perspective slăbesc concepția despre calea nemediată și „eroică” de a ajunge la adevăr prin raționalism și empirism în cunoașterea științifică, fără a desconsidera cunoașterea științifică și fără a elimina preocuparea pentru adevăr științific și evoluția cunoașterii. Ambele resping ideea de filosofie, respectiv gândire, ca oglindire a naturii, deși în modalități diferite, cu abordări diferite. Ambele perspective identifică problemele filosofice asociate activităților de cercetare științifică. Atât perspectiva lui Rorty, cât și cea a lui Kuhn au fost atât apreciate, cât și criticate și considerate subversive raportat la cunoașterea științifică.

Demersul epistemologic specific pentru neopragmatism și „idealismul epistemologic” (direcția care studiază importanța stărilor mentale pentru cunoaștere) reprezintă demersul de reinterpretare, de redescoperire, de reevaluare a lucrurilor, pentru a ieși din încorsetările paradigmatică sau ale prejudecăților (inclusiv metafizice), ale cuvintelor ultime, dictatelor, etichetelor ori aspectelor prestabilite de orice fel. Neopragmatismul este numit și pragmatism post-deweyian sau pragmatism analitic sau pragmatism lingvistic. Acesta reprezintă o tradiție mai recentă de abordare antimetafizică a problemelor filosofice în care adevărul este tratat în corelație cu practicile și contextele sociale, iar în aceste abordări limbajul (clarificarea noțiunilor, conceptelor și a „jocurilor de limbaj”, expresia lui L. Wittgenstein) reprezintă o cheie crucială pentru înțelegerea și interpretarea acestor practici și contexte.

„Idealismul epistemologic” acceptă accesul la adevăr ca formă a gândirii, deoarece realitatea este o formă a gândirii și gândirea participă la constituirea realității (alți autori reprezentativi pentru idealismul epistemologic sunt Kant,

⁵³ Th. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, ed. cit., p. 149.

⁵⁴ Vezi și Charles Guignon, David R. Hiley (eds.), *Richard Rorty* (reader), Cambridge University Press, online, 2009, Online DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613951>; M. Shaabani, A. Mansouri, „An Appraisal of Rorty’s Approach to Epistemology from a Critical Rationalist Perspective”, în *Persian Journal for Philosophical and Theological Research* 22 (4), 2020, pp. 51–70.

A. C. Ewing, Willem deVries). Reducerea realității la percepție este o formă de idealism, între altele. Realitatea omului înseamnă de fapt sau se reduce la conceptualizarea realității, prin producerea concepțiilor mentale despre realitate. Idealismul epistemologic, ca și scepticismul, critică prioritatea ontologică asupra mentalului sau a conceptualizării.

*

Un aspect pragmatist de primă relevanță pentru Rorty și Kuhn este importanța epistemologică a aspectului lingvistic în cele două perspective. Vorbim despre vocabular, *Gestalt*, lexicon, taxonomie în ajungerea la cunoaștere, nu prin „oglundirea” naturii, ci prin formulări și reformulări adecvate care asigură o mai bună verificare a încredințării (Rorty) și o eficiență sporită în rezolvarea de probleme (Kuhn). Mai jos redăm o serie de corelații principale, în sine, în contextul celor două perspective în cunoaștere, precum și pentru pragmatismul celor două perspective.

RORTY		KUHN
Antireprezentationalism	Antireprezentationalism
Relativism	Relativism
Vocabulare	Termeni-cheie
Tradiția	paradigma (centrul disciplinar) & comunitatea științifică
Vocabularul = <i>Weltanschauung</i>	taxonomia = imaginea științifică a lumii
Redescrierea	rezolvarea de probleme sau schimbarea de paradigmă
Practici sociale și descriptive	mediul cultural al comunității științifice și
Cultura (politică)	mediul social; similaritatea revoluțiilor științifice cu revoluțiile politice

La Kuhn, se discută rolul pe care îl poate juca întreaga comunitate științifică în formarea viitorului om de știință, ceea ce face socializarea în raport cu „ironista” rortiană, neacceptând și influența comunităților sociale și politice mult mai largi („Practicienii unei științe mature sunt efectiv izolați de mediul cultural în care ei își trăiesc viețile extraprofesionale”), deși Kuhn acceptă influența unor factori precum putere, interese, autoritate în producerea cunoașterii științifice.

La ambii gânditori, Rorty și Kuhn, este vorba despre *behaviorism epistemologic* (cunoașterea nemaifiind închisă în mintea individuală, carteziană, ci ceva extern sau, cum consideră Rorty, niciunul dintre enunțurile cunoașterii nu poate fi considerat primordial); având prin această poziționare o perspectivă epistemologică prin care se deschide calea către epistemologia socială propusă și analizată de Steven Fuller.

Așa cum observă și O. Taylor⁵⁵, conceptele pe care le construim și le verificăm ca fiind adevărate uneori nu pot explica noua dezvoltare paradigmatică, așa că trebuie formulată o nouă „idee adevărată”, și anume, printr-o „revoluție științifică” în care unele credințe vechi sunt schimbate sau eliminate și sunt create altele noi. Noua paradigmă aduce noi ipoteze diferite despre lume ca la Rorty (noi „vocabulare”), ca la James și Peirce. În cadrul fiecărei paradigme, lucrăm, acționăm, gândim, presupunând că viziunea noastră asupra lumii este corectă și convingerile noastre adevărate. Kuhn, James și Peirce au opinii diferite asupra adevărului, dar combinând elementele de forță ale tuturor ideilor lor, există o consonanță între aceste idei și apare cu claritate aspectul că, deși statutul adevărului este schimbat așa cum am arătat noi, totodată așa cum evidențiază și O. Taylor, devine clar că adevărul există și că este nevoie de el. Ca la James și Rorty, călăuzitor este sensul adevărului pentru umanitate, și anume, faptul că adevărul este util și ne permite să acționăm eficient, ceea ce reprezintă și un aspect central al pragmatismului american.

Teoriile științifice la Rorty și Kuhn reprezintă mai degrabă „construcții” teoretice. La Rorty, știința oferă „construcțiile sociale impuse asupra realității” și nu „smulse” realității sau „descoperite” printr-o investigație comparabilă demersului arheologic. La Kuhn, ideile centrale ale unei științe se coagulează într-un set de tip nucleu disciplinar specific unei științe particulare. În *puzzle-solving*, în mod pragmatic, se încearcă soluțiile până când una dintre ele funcționează.

A cunoaște este a înființa și a adevăra lumea, iar caracterul istorist al cunoașterii reprezintă un aspect neopragmatist important comun pentru Rorty și Kuhn. Ideea este surprinsă și de „cotitura istoristă”, o sintagmă propusă de către Ernan McMullin⁵⁶ și care se referă la declinul rapid al pozitivismului logic și la metametodologia istoristă care a început să domine filosofia contemporană a științei odată cu lucrarea lui Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, din 1962. Ceea ce observă McMullin se aplică și la Rorty, și la Kuhn: „știința este o activitate istorică, al cărei caracter istoric trebuie luat în considerare la modul serios”. Un alt aspect surprins de McMullin și aplicabil acestor doi pragmatisti este „corelația dintre istoricitatea sau istorismul științei și aspectul de metametodologie de investigare a «imaginii» științei, care se dovedește a fi «mai mult decât o anecdotică sau o cronologie»”.

Din perspectiva Rorty-Kuhn, știința se află *în cultură, în proiect și în desfășurare* și se dovedește supusă schimbării; în decursul unei investigații ori în paginile manualelor științifice apar clar schimbări și discontinuități, „revoluții” care se succed și care elimină fiecare paradigmă de interpretare și investigație care a dominat anterior. La o privire grăbită, acest aspect implică o slăbire a statutului obiectiv al științei. *De fapt, este vorba despre istoricitatea științei*, așa cum am mai

⁵⁵ O. Taylor, „From Peirce and James to Kuhn: A new pragmatic account of truth”, în *Elenchus*, issue 1–4, 2020.

⁵⁶ Ernan Mc Mullin, „Filosofia științei 1950–2000: Despărțirea drumurilor”, traducere de Elena Gheorghe, în *Revista de filosofie*, tom XLVII, nr. 3–4, 2000, pp. 253–274.

precizat, despre contingență și contextualitate în demersul științific. Atât raționalitatea științifică, cât și normele care întemeiază legitimitatea științifică sunt contextuale și depind de contextul istoric, conform comportamentismului epistemologic numit și behaviorism epistemologic.

Redescrierea este metoda și soluția rortiană pentru recuperarea raportării corecte și eficiente umane la lume și la oameni, prin semnificarea și resemnificarea lumii într-o epocă tehnologizată, fragmentată, răvășită de ideologizări rigide proclamate ca adevăr științific. La Kuhn, redescrierea are loc după schimbarea de paradigmă, când noile „vocabulare” ale noilor lucrări paradigmatică dau acces la noi rezolvări de probleme. Mai precis, terminologia lui Kuhn descrie imaginea științei și distorsiunile acesteia. Acceptă raționalitatea certitudinilor și a schimbărilor unor certitudini, realizând o istorie evoluționistă a filosofiei științei. Știința acceptă o structură de tip centru-periferie, cu un centru paradigmatic care întemeiază practica științifică și o periferie descrisă de zona de rezolvare de probleme, *puzzle-solving* în știința normală, dar care poate în fața unor probleme remarcabile, de nerezolvat, să conducă la revoluția științifică, în termenii lui Kuhn o „schimbare în taxonomie”, iar în termenii lui Rorty, o schimbare de vocabular.

În fine, poate cel mai important aspect pentru știință ca valoare jamesiană culturală a umanității: Kuhn și Rorty se află în acord în importanța acordată criteriilor-valori și libertății asociate „științei bune” (*agreement* nedogmatic) ca miză, deopotrivă pentru legitimitatea și pentru progresul științei, sub aspectul relevanței, eficienței și aplicabilității funcționale a rezultatelor. Rezultatele științei, fie ca teorie sau ca aplicații, ca rezultat, trebuie denumite și comunicate adecvat, pentru a putea fi aplicate eficient, iar prin aceasta evidențiază funcția epistemologică a vocabularului, exact în spiritul neopragmatismului rortian.